

Professionele standaard

Het getuigenverhoor

Best practices en aanbevelingen van de civiele afdelingen van de hoven

Voorwoord

Na de professionele standaarden voor de civiele afdelingen van de gerechtshoven over meervoudig beslissen, de zitting en schrijven is dit de vierde professionele standaard, met dit keer als onderwerp ‘het getuigenverhoor’.

De standaarden zijn op verzoek van het Landelijk Overleg Vakinhoud Civiele Hoven (LOVCH) opgesteld door een werkgroep, bestaande uit raadsheren van ieder hof. In de eerste standaard zijn nut en noodzaak van het meervoudig beslissen in civiele appelzaken beschreven en zijn aanbevelingen gedaan om zorgvuldig met drie raadsheren een zaak voor te bereiden, te bespreken en te beslissen, bewust van de valkuilen die er bestaan op sociaal-psychologisch gebied. In de tweede standaard zijn de doelstellingen van de zitting beschreven en zijn aanbevelingen en suggesties gedaan voor de praktijk van de meervoudige zitting. Daarbij zijn beginselen van de procedurele rechtvaardigheid als leidraad genomen. De derde standaard bespreekt wat een rechterlijke uitspraak toegankelijk, begrijpelijk en helder kan maken en doet suggesties om de begrijpelijkheid van uitspraken te vergroten.

Deze vierde standaard behandelt het getuigenverhoor, met als hoofddoel de waarheidsvinding, en doet aanbevelingen en suggesties voor het afnemen van het getuigenverhoor en het waarderen van getuigenverklaringen.

De eerste drie standaarden zijn min of meer op dezelfde manier tot stand gekomen. Eerst zijn de werkwijzen en *best practices* van de hoven geïnventariseerd, vervolgens is na het raadplegen van wetenschappelijke literatuur, voorlichting door deskundigen en onderlinge discussie een concept opgesteld. De concepten zijn besproken met de buitenwacht, zoals wetenschappers, en met de achterban (de handelsteams van de civiele afdelingen van de hoven). Naar aanleiding van die consultaties zijn de concept-standaarden aangepast en besproken op landelijke bijeenkomsten, waarna vaststelling door het LOVCH is gevolgd.

Ook bij de totstandkoming van deze vierde standaard is de hiervoor beschreven werkwijze gevolgd. Naast bestudering van wetenschappelijke literatuur (zie de bijgevoegde literatuurlijst) hebben wij bijstand gehad van Sophie van der Zee, universitair docent gedragseconomie bij de Erasmus School of Economics en de Erasmus School of Law. Zij is psycholoog en gespecialiseerd in onder meer betrouwbaarheidsbepaling van verklaringen en de werking van het geheugen. Sophie van der Zee heeft een uitgebreid college verzorgd voor de leden van de werkgroep en de concept-standaard meegelezen. Daarnaast is Ruth de Bock, advocaat-generaal bij de Hoge Raad en gepromoveerd op waarheidsvinding in de civiele procedure, bereid geweest de concept-standaard van waardevol commentaar te voorzien. Ook heeft er een bijeenkomst met drie door de Nederlandse Orde van Advocaten afgevaardigde advocaten plaatsgevonden, waarin de concept-tekst is besproken.

Deze standaard bestaat – naast dit voorwoord – uit twee delen: een algemeen tekstgedeelte, waarin de wetenschappelijke en, waar nodig, juridische achtergrond voor de aanbevelingen worden uiteengezet en een gedeelte met praktische aanbevelingen.

De leden van de werkgroep professionele standaarden van het LOVCH 2021-2023:

Edwige Burg (hof Den Haag)
Jurriaan de Haan (hof 's-Hertogenbosch)
Nicole van den Heuvel (hof 's-Hertogenbosch)
Miranda Korsten-Krijnen (hof Amsterdam)
Daphne Schreuder (hof Den Haag)

Pauline Wessels (hof Amsterdam)
Menno Zandbergen (hof Arnhem-Leeuwarden).

De werkgroep wordt ondersteund door Susan Rhebergen (stafjurist LBVr).

1. Inleiding: het belang van waarheidsvinding

Met de eerste drie standaarden (meervoudig beslissen, meervoudig zitten en schrijven) was het drieluik zitting-beslissing-uitspraak compleet. De reden om dit drieluik uit te breiden met deze vierde standaard is dat het getuigenverhoor een ander karakter en een andere doelstelling heeft dan de overige zittingen bij het hof, zoals de mondelinge behandeling na aanbrengen en de mondelinge behandeling na grieven en antwoord. Bij deze zittingen is de procedurele rechtvaardigheid leidend en staan het gesprek met partijen en de uitwisseling van standpunten centraal.

Bij het getuigenverhoor is het leidende uitgangspunt de waarheidsvinding. Die heeft in de civiele procedure een centrale rol.¹ Als een uitspraak niet is gebaseerd op een correcte en volledige feitenvaststelling (voor zover dat binnen het kader van de procedure mogelijk is), is de kans kleiner dat deze als rechtvaardig wordt ervaren.

Waarheidsvinding heeft een plek in alle stadia van de civiele procedure. Niet altijd is het nodig dat een expliciete bewijshandeling plaatsvindt om 'de waarheid' vast te stellen. Door de opkomst van e-mail en WhatsApp kan de rechter vaker terugvallen op schriftelijke bewijsmiddelen. Als het echter aankomt op bewijslevering door het horen van getuigen, dan treedt het belang van waarheidsvinding extra op de voorgrond.

Hierna wordt aandacht besteed aan de (neuro)psychologische aspecten van het getuigenverhoor, zoals de werking van het geheugen, en de vraag hoe het beste kan worden beoordeeld of getuigen bewust onwaar verklaren. Daaruit zal volgen dat het niet vanzelfsprekend is dat op basis van getuigenverhoren de waarheid kan worden vastgesteld. Het menselijk geheugen is niet gemaakt om, als was het een computer, gebeurtenissen blijvend en waarheidsgetrouw op te slaan. Ook is het toetsen van het waarheidsgehalte van een verklaring vaak een lastige opgave.

Daar staat tegenover dat in het civiele recht ook niet is vereist dat een feit met absolute zekerheid komt vast te staan. Ruth de Bock heeft de volgende, zeer bruikbare bewijsmaatstaf geformuleerd:

“Een feit is voor de civiele rechter bewezen wanneer uit de beschikbare bewijsmiddelen redelijkerwijs kan worden afgeleid dat het feit zich heeft voorgedaan, en uit die bewijsmiddelen níet even goed kan worden afgeleid dat hetgeen de wederpartij met betrekking tot dat feit stelt, zich heeft voorgedaan, terwijl zich evenmin de situatie voordoet dat bewijsmateriaal dat redelijkerwijs verwacht mocht worden, ontbreekt.”²

De rechter staat voor de uitdaging het verhoor zo vorm te geven dat de verklaring van de getuige zo dicht mogelijk bij de waarheid komt. De wijze van verhoor van de getuige en de vastlegging van het verhoor in een proces-verbaal verdienen daarbij veel aandacht. De uitdaging van de rechter begint echter al bij het formuleren van het probandum en de regievoering voorafgaand aan het verhoor. Na het verhoor moeten de rechters die op de zaak zitten beoordelen in hoeverre de getuige betrouwbaar en zijn verhaal geloofwaardig is. Het doel van deze standaard is het bieden van handvatten bij de uitvoering van al deze onderling nauw samenhangende taken. Steeds zal worden bezien hoe daarbij het doel van waarheidsvinding het best gediend kan worden.

Met deze standaard is niet beoogd om een uitputtende handleiding getuigenverhoor te schrijven. Procesrechtelijke aspecten van het getuigenverhoor zoals het afnemen van de eed, de volgorde van te horen getuigen, het verschoningsrecht en het vaststellen van de getuigentaxte worden niet of

---

¹ R.H. de Bock, Tussen waarheid en onzekerheid: over het vaststellen van feiten in de civiele procedure, Deventer, 2011, blz. 69.

² De Bock, a.w., blz. 218.

slechts zijdelings aangestipt.³ Het gaat bij deze standaard om het gedeelde vakmanschap dat rechters in staat stelt het getuigenverhoor zo in te richten, dat de waarheidsvinding het meest tot haar recht komt.

2. Het horen van getuigen: de werking van het geheugen en de liegende getuige⁴

Bij het horen van getuigen en bij het waarderen van afgelegde getuigenverklaringen staat steeds de vraag centraal in hoeverre de getuige naar waarheid verklaart. Een getuige kan bewust onwaar verklaren (liegen), maar ook onbewust niet (geheel) naar waarheid verklaren. Dit laatste heeft te maken met de vele beperkingen die het menselijk geheugen van nature heeft.

In de (neuro)psychologie is volop onderzoek gedaan naar de beperkingen van het geheugen en naar de lessen die daaruit kunnen worden getrokken voor de beste verhoormethode en voor een adequate bewijswaardering. Ook is onderzoek gedaan naar methoden om degene die bewust onwaar verklaart te ontmaskeren.

Het is van belang kennis te nemen van de uitkomsten van die onderzoeken: nagenoeg iedereen, ook de rechter, blijkt zich onvoldoende bewust te zijn van de beperkingen van het geheugen als bron van 'de waarheid'. Veel professionele ondervragers menen verder, ten onrechte, dat zij een leugenaar eenvoudig kunnen ontmaskeren op basis van zijn non-verbale communicatie.

2.1 De werking van het geheugen

Hoe werkt ons geheugen? Ons langetermijngeheugen slaat selectief informatie op en deze informatie wordt voortdurend overschreven, opnieuw gerangschikt, aangevuld of opgeruimd. Het grootste deel van wat we meemaken, bereikt ons geheugen zelfs helemaal niet. We nemen om te beginnen alleen bewust waar waarop onze aandacht zich richt. Een selectie daarvan slaan we op in ons langetermijngeheugen. Dat geheugen vertoont verder een zekere gelijkenis met een Wikipediapagina⁵ omdat aan de lopende band updates plaatsvinden, zonder dat wij ons daarvan bewust zijn. Bovendien: wat aan herinneringen in onbruik is geraakt, raken we kwijt. Uiteraard speelt daarbij ook het verstrijken van de tijd een rol. De eerste uren na de zintuiglijke waarneming gaat de meeste informatie verloren. De mate waarin de informatie die is opgeslagen daarna verder afneemt, is onder meer afhankelijk van de grondigheid waarmee die informatie aanvankelijk is ingeprent.

De onbetrouwbaarheid van het geheugen wordt wel verklaard door de theorie dat informatie op twee verschillende, los van elkaar staande sporen wordt opgeslagen: je verwerkt specifieke details van een ervaring (bijvoorbeeld: met wie je was in welk gebouw) op het ene spoor en de betekenis van die ervaring voor jouw leven (bijvoorbeeld: het was een sollicitatiegesprek) op een ander spoor, het zogenoemde kernspoor. Bij het ophalen van een herinnering worden deze twee geheugensporen los van elkaar weer bovengehaald en samengevoegd. Het is dus geen film die je teruggdraait; je haalt losse gegevens op. Het ene spoor kan sterker zijn dan het andere en er kan verwarring ontstaan. Het kan ook zijn dat een spoor niet meer toegankelijk is. Dat kan allemaal tot missers leiden.

Daar komt bij dat de mens de neiging heeft een verhaal compleet te maken door gebeurtenissen of indrukken aan een onvolledig menu van herinneringen toe te voegen en die vervolgens voor waar

---

³ Veel van deze aspecten worden behandeld in Wiki Juridica.

⁴ Dit hoofdstuk is met name geïnspireerd op Julia Shaw, *De illusie van het geheugen, Waarom je misschien niet bent wie je denkt dat je bent*, Amsterdam: Prometheus 2016, oorspronkelijke titel: *The Memory Illusion*.

⁵ Professor Elizabeth Loftus: "Ons geheugen is een gebouw, dat verbouwd kan worden. Het werkt (...) als een Wikipedia-pagina: daar kun je zelf veranderingen in aanbrengen, maar anderen kunnen dat ook."

aan te nemen. Bovendien kunnen herinneringen worden veranderd, elke keer dat je ze ophaalt. Dit is het bijproduct van de neuroplasticiteit van onze hersenen. We zijn geneigd te denken dat een herinnering sterker en nauwkeuriger wordt door deze bij herhaling op te roepen, maar de vraag is of dat klopt. Er is een theorie die inhoudt dat het geheugen werkt als een bak met archiefkaarten: je trekt er een kaart uit (dat is het ophalen van de herinnering), leest die door, gooit hem weg en schrijft dan het verhaal over op een nieuwe kaart. Die wordt daarna opgeborgen. En dit kan zich meermaals voordoen.

De aanvullingen op en wijzigingen van onze herinneringen kunnen zomaar ‘vals’ zijn, bijvoorbeeld na het zien van foto’s, het lezen van berichten in de media, suggestieve vragen of opmerkingen van anderen, of door wat *collaborative storytelling* wordt genoemd. We zijn namelijk behoorlijk gevoelig voor informatie die van buitenaf wordt aangedragen. Deze nieuwe informatie kan onze eigen herinnering vervormen, ook zonder dat we het door hebben. Er kan een sterke sociale beïnvloeding optreden als mensen intensief met elkaar praten over hun ervaringen. De uiteenlopende interpretaties kunnen dan versmelten tot een gezamenlijk verhaal. Op die manier kan de ene persoon vol overtuiging informatie van de ander als onderdeel van zijn eigen waarneming gaan beschouwen – ook als dat ongefundeerd is. Onderzoek hiernaar is bijvoorbeeld gedaan door mensen vanuit verschillende hoeken een zogenoemde *mock crime* te laten zien of verschillende filmpjes van hetzelfde delict. Daardoor hadden de getuigen deels dezelfde kennis, maar deels ook andere kennis: er waren bepaalde details die je vanuit de ene hoek wel, maar vanuit de andere hoek niet kon zien. Vervolgens hebben de onderzoekers getuigen wel of niet met elkaar laten praten voordat een interview over het gebeurde plaatsvond. Als getuigen voor het interview met elkaar hadden gepraat vertelden ze regelmatig details die ze zelf niet hadden gezien, als onderdeel van hun eigen waarneming. Bij de missers die daardoor kunnen ontstaan, speelt ook een rol dat we maar beperkt in staat zijn om informatie toe te schrijven aan de juiste bron. Dat verschijnsel wordt bronverwarring genoemd. We vergeten waar de informatie vandaan kwam en denken te putten uit onze eigen herinnering. Soms onderkennen we dit (‘ik weet dat we het erover gehad hebben, maar twijfel of ik er zelf bij was’), maar vaak ook doen we dat niet.

Verder heeft de mens te kampen met intuïtieve vooringenomenheden (*biases*), zoals:

- de *hindsight bias*: als iets is misgegaan, leidt dat tot de vooringenomenheid dat dit vooraf te voorzien en/of te voorkomen was;
- de *proportionality bias*: de gedachte dat grote gevolgen grote oorzaken moeten hebben;
- de *confirmation bias*: mensen hechten vaak meer waarde aan informatie die overeenkomt met hun bestaande denkbelden en schuiven informatie die niet overeenkomt met deze denkbelden sneller terzijde;
- de *availability bias*: mensen denken eerder aan levendige, emotionele informatie. Daarom zijn mensen bang voor haaien terwijl er meer mensen dood gaan door het binnenkrijgen van schoonmaakmiddelen. Een concreet voorbeeld hiervan is de zogenoemde *weapon focus*, de neiging om erg te letten op dreigende voorwerpen zoals een wapen, waardoor omliggende informatie minder goed opgeslagen wordt.

Ook deze *biases* kleuren de waarneming en de herinnering van gebeurtenissen en hebben daarmee invloed op de betrouwbaarheid van verklaringen. De *availability bias* kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat de aandacht vooral naar bepaalde aspecten van de gebeurtenis uitgaat, waardoor minder opvallende details die wel belangrijk zijn voor de waarheidsvinding onderbelicht kunnen blijven.

Ook is er nog een bijkomend probleem, namelijk dat mensen waarnemingen onjuist kunnen interpreteren en veronderstellingen met feiten kunnen verweven. Stel bijvoorbeeld dat twee getuigen elkaar tegenspreken over een afspraak die zij al dan niet hebben gemaakt. Het kan zijn dat de een aan de ander heeft gevraagd: “Dan zijn we het hierover toch eens?” en dat de ander hem daarna alleen heeft aangekeken. De laatste kan hebben bedoeld dat het voor de hand lag dat hij het juist niet eens was (en daar dus verder ook niets over hoefde te zeggen), terwijl de eerste heeft

gedacht: wie zwijgt stemt toe. Als er vervolgens jaren overheen gaan, dan domineert al snel de interpretatie en de conclusies die op basis daarvan zijn getrokken en niet wat zich precies heeft voorgedaan.

Een eerlijke en oprechte getuige kan door dit alles gemakkelijk onjuiste herinneringen melden die onbruikbaar zijn voor het bewijs, ook al put hij zelfverzekerd en gedetailleerd uit zijn geheugen. Het kan namelijk zijn dat hij zich niet realiseert dat zijn herinnering door een van de genoemde fenomenen is gekleurd of veranderd. Stelligheid is daardoor geen goede graadmeter voor de geloofwaardigheid van een verklaring: het is eerder een eigenschap van de getuige zelf dan van zijn verklaring.

2.2 De liegende getuige

Wat leert de psychologie ons over liegen? Mensen liegen van nature gemakkelijk. Gemiddeld vertelt ieder mens dagelijks meerdere bewuste onwaarheden. Het zou prettig zijn als de rechter dat aan iemand kan zien, maar daar kunnen we niet van uitgaan. Naar een bepaalde kant kijken, zenuwachtig wriemelen, wegstaren, stotteren, snel praten, lange stiltes laten vallen – het hoeft niet op liegen te wijzen. Het kan een reactie zijn op stress, of gewoon bij de persoon horen. Ook een gezichtsuitdrukking geeft geen accurate informatie. Die is namelijk gemakkelijk te manipuleren.⁶ We zijn geneigd ons door dergelijke uiterlijkheden te laten leiden, maar uit onderzoek blijkt dat het bijna onmogelijk is een leugenaar aan de hand van uiterlijkheden te ontmaskeren. Uit sommige onderzoeken volgt zelfs dat de nauwkeurigheid van beoordelaars juist hoger is als visuele signalen ontoegankelijk worden gemaakt.⁷

2.3 Lessen voor de rechter

Wat kan een verhorende rechter doen om, ondanks de hiervoor genoemde valkuilen van het geheugen, een getuigenverklaring te verkrijgen die hem zo goed mogelijk in staat stelt de waarheid te achterhalen? Het antwoord op die vraag is dat de mate van geloofwaardigheid van een getuigenverklaring vooral moet worden gezocht in de inhoud van de verklaring zelf, in combinatie met andere bewijsmiddelen.

De algemene regel is dat de rechter om die reden vooral goed moet luisteren naar wat er wordt gezegd en goed moet doorvragen aan de hand van een voorzichtige en zo min mogelijk leidende vraagstelling. Het is nuttig als de rechter daarbij vraagt naar details, ook als die strikt genomen niet tot de te bewijzen feiten horen. Over het algemeen zijn waarheidsgetrouwe verklaringen meer gedetailleerd dan leugens. Maar ook leugens kunnen details bevatten. Van belang is vooral het verschil in het type details dat wordt gegeven. Mensen die de waarheid spreken noemen meer verifieerbare details, details over tijd en plaats, sensorische details (over smaak, geur, hoe iets voelde, enzovoort), en meer details over de hoofdzaak. Leugenaars willen aan de ene kant details noemen om betrouwbaarder over te komen, maar aan de andere kant willen ze geen details geven waardoor ze door de mand kunnen vallen. Dus geven ze details die niet geverifieerd kunnen worden en details over randzaken waar ze wel de waarheid over kunnen vertellen. Daarnaast zullen leugenaars, als ze de ervaring zelf niet hebben meegemaakt, minder details geven over tijd, plaats en sensorische informatie. De vraagstelling dient zich dus bij voorkeur te richten op details waarvan de

---

⁶ H.F.M. Crombag, P.J. van Koppen en W.A. Wagenaar (2006), Dubieuze zaken. De psychologie van strafrechtelijk bewijs, vijfde druk. Amsterdam: Contact 2006, p. 49-50.

⁷ Burgoon, J.K., Blair, P.J. & Strom, R.E. (2008). Cognitive biases and nonverbal cue availability in detecting deception. *Human Communication Research*, 34, 552-599.

juistheid verifieerbaar is, al dan niet aan de hand van het dossier, details die de hoofdzaak betreffen, details van tijd en plaats en sensorische details.

Liegen kost meestal meer moeite dan het vertellen van de waarheid. De leugenaar moet de waarheid onthouden en daarnaast zijn eigen verhaal. Hij moet onthouden wat hij tegen wie heeft verteld. Als er een onverwachte vraag wordt gesteld, moet hij ter plekke een antwoord bedenken en onthouden. En leugenaars zijn actiever bezig met het monitoren van hun gesprekspartner, zoekende naar tekenen of ze wel of niet worden geloofd. Daar kan de verhorende rechter gebruik van maken als hij het idee heeft dat een getuige bewust onjuist verklaart. Zo kan de rechter onverwachte vragen stellen, vragen om bepaalde locaties te schetsen, of vragen om een verhaal in omgekeerde chronologische volgorde te vertellen. Een leugenaar zal het moeilijker hebben met deze vragen dan een oprechte getuige en valt dan sneller door de mand.

Er mag niet altijd waarde worden gehecht aan de consistentie van een verklaring. Te veel consistentie, zeker tussen de getuigen onderling, wijst eerder op een verzonnen en ingestudeerd verhaal dan dat het een indicatie is voor geloofwaardigheid. Het is namelijk normaal dat verklaringen een zekere mate van inconsistentie vertonen.⁸ Wel kan consistentie tussen een verklaring en overige bewijsmiddelen een aanwijzing zijn voor de geloofwaardigheid van de verklaring van een getuige.

3. Het probandum⁹

Aan een getuigenverhoor zal meestal een tussenarrest met een bewijsopdracht voorafgaan, met een omschrijving van de te bewijzen feiten (het probandum). Het probandum heeft een 'trechterende' functie: het geschil wordt erdoor versmald in een bepaalde richting. Er ligt in besloten welke feiten vooralsnog wel en welke feiten vooralsnog niet relevant worden geacht. 'Vooralsnog', omdat het probandum als zodanig niet een bindende eindbeslissing is maar een beslissing met een voorlopig karakter, die de rechter in de verdere procedure niet bindt.¹⁰

Het voorlopige karakter van het probandum doet echter niet af aan het belang ervan. Een partij moet namelijk mede op grond van het probandum beslissen of zij bewijs wil leveren en, zo ja, of zij daarvoor getuigen wil laten horen en, zo ja, welke. Daarnaast moet het probandum tijdens een getuigenverhoor houvast bieden voor de aan de getuigen te stellen vragen. En tot slot moet de uitkomst van de bewijslevering op basis van het probandum de eindbeslissing in de zaak dichterbij brengen op een zo doelmatig mogelijke wijze, waarbij de beslissing zo waarheidsgetrouw mogelijk is.

Voor een efficiënt verloop van de procedure en een zo waarheidsgetrouw mogelijke beslissing is het van groot belang dat het probandum helder en doeltreffend wordt geformuleerd. Dat vraagt denken en maatwerk. Als uitgangspunt is het goed om het probandum zo concreet en feitelijk mogelijk te houden, waarbij bewijs wordt opgedragen van gestelde, concrete feiten die, indien bewezen, tot het ingeroepen rechtsgevolg leiden. Normatieve begrippen zoals 'weten of behoren te weten' kunnen echter niet in alle gevallen vermeden worden. Verder is het goed om erbij stil te staan dat een partij op wie de stelplicht rust soms niet alle feitelijke omstandigheden kent of (redelijkerwijze) kan vermelden die kunnen bijdragen aan het door haar ingeroepen rechtsgevolg. Indien het probandum dan slechts de wel gestelde omstandigheden noemt, kan tijdens het getuigenverhoor informatie naar voren komen die wel een rol kan spelen – en ook zou moeten spelen – bij de beoordeling van het geschil, maar niet onder het probandum valt. Een wat breder geformuleerd probandum kan in een

---

⁸ Vgl. Peter van Koppen, *De som van alle bewijs: scenario's in strafzaken*, uitgeverij De Kring, 2022, p. 95.

⁹ Dit hoofdstuk is geïnspireerd op D. de Groot, 2015, nr. 80-84; R.H. de Bock, diss., 2011, nr. 4.5.1 en Asser-*Procesrecht 3, Bewijs*, 2017, nr. 268a; M. Ahsmann, *De weg naar het civiele vonnis*, 2020, nr. 12.8.

¹⁰ Zie HR 30 maart 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU3160, rov. 3.3.1.

dergelijke situatie bijdragen aan een doelmatige gang van zaken en een zo waarheidsgetrouw mogelijke uitkomst.

Altijd moet worden nagegaan of de bewijsopdracht de beslissing van de zaak op een zo doelmatig mogelijke wijze dichterbij brengt. Daarbij moet worden geanticipeerd op de bewijslevering en moet worden nagegaan wat de consequenties zijn als het bewijs wel of niet wordt geleverd. Aandacht verdient onder meer de vraag of na de bewijslevering (mogelijk) nog andere geschilpunten moeten worden beslist waarvoor ook bewijslevering is vereist. Als dat zo is, rijst de vraag of het doelmatig is alle bewijsopdrachten gelijktijdig of (deels) volgtijdelijk te geven. Het antwoord op die vraag is afhankelijk van de omstandigheden van het geval en dient bij voorkeur in overleg met partijen te worden gevonden.

4. Regie vooraf en voorbereiding van het getuigenverhoor

Voor een goed verloop van getuigenverhoren is van belang dat de rechter die met de verhoren is belast vooraf regie voert. Hij moet bewaken dat het aantal getuigen dat per dagdeel wordt ingepland realistisch is en hij moet toezien op een efficiënte planning als meerdere dagdelen nodig zijn. Dat wil zeggen, de rechter moet ervoor zorgen dat er per getuige voldoende tijd is om deze te horen. Zo nodig laat hij de griffie hierover contact opnemen met de advocaat die de getuigen voorbrengt.

Een van de centrale aanbevelingen is dat de rechter altijd begint met het getuigenverhoor en alle relevante vragen zo veel mogelijk zelf stelt (op de wijze zoals in deze professionele standaard wordt aanbevolen). Dat vergt een grondige voorbereiding en parate kennis van het dossier. Het is belangrijk om van tevoren te bedenken welke vraagpunten in de verhoren aan de orde zijn, naar welke details gevraagd zou kunnen worden en welke bewijsstukken mogelijkwjs aan de getuigen moeten worden voorgehouden. Maar anderzijds moet ervoor worden gewaakt dat tijdens de verhoren vanuit een te vast, van tevoren bedacht stramien wordt gewerkt. Het is van groot belang om tijdens de verhoren een open blik te houden en open te staan voor informatie die wellicht niet strookt met de voorlopige indruk van de zaak of van (de rol van) de getuige. Een grondige voorbereiding en een open blik moeten samengaan.

In de rechtspraak is inmiddels op beperkte schaal ervaring opgedaan met het horen van getuigen via een onlineverbinding (telehoren). Een bezwaar tegen deze methode van horen kan onder meer zijn dat voor de horende rechter niet zichtbaar is wie zich met de getuige in de ruimte bevindt en of de getuige daardoor beïnvloed wordt. In deze standaard wordt op het telehoren niet nader ingegaan.

5. Het horen van getuigen: de methode

Uit paragraaf 2 volgt dat het niet mogelijk is om een getuige zo te bevragen dat zeker is dat de waarheid boven tafel komt. De werking van het geheugen staat daaraan in de weg. Ook is het nagenoeg onmogelijk om uit non-verbale signalen af te leiden of een getuige liegt. Toch zijn er wel aanbevelingen te formuleren voor een verhoormethode die zoveel als mogelijk recht doet aan de waarheidsvinding (zie de aanbevelingen hierna). De aanbevelingen komen voort uit de volgende uitgangspunten.

Aangenomen moet worden dat een getuige makkelijker verklaart als hij vriendelijk en open wordt bejegend en zich op zijn gemak voelt.

Het is niet ongebruikelijk dat getuigen door (de advocaat van) degene die hem heeft opgeroepen uitgebreid worden voorbereid op het getuigenverhoor. Het is daarom aan te bevelen aan het begin

van het getuigenverhoor naar de voorbereiding van de getuige te vragen, en daarover zo nodig door te vragen.

Om te bereiken dat het verhoor op een zo zuiver mogelijke manier verloopt, moet de rechter zelf beginnen met vragen stellen. Dit is bij een voorlopig getuigenverhoor niet anders. Daarbij moet de getuige zo veel mogelijk in de gelegenheid worden gesteld om zijn eigen verhaal te vertellen. Door het dossier te lezen heeft de rechter een bepaald idee over de zaak gekregen. Het kan daardoor lastig zijn om bij het verhoor open te staan voor informatie die daarbij niet aansluit en het is goed als de rechter die het verhoor leidt zich daarvan bewust is. Praktisch gezien betekent dit dat de rechter met algemene, open vragen moet beginnen, en pas later naar specifieke details moet vragen. Anders gezegd: werk van algemeen naar specifiek. Daarbij past dat de getuige eerst zelf vertelt en pas daarna met informatie uit het dossier wordt geconfronteerd. Dit geldt ook als de getuige al een schriftelijke verklaring heeft afgelegd die in het dossier zit. Laat de getuige eerst vertellen en confronteer hem pas daarna met eventuele tegenstrijdigheden tussen wat hij tijdens het verhoor vertelt en zijn schriftelijke verklaring.

Ook is het van belang om bij het bevragen neutrale woorden te gebruiken en geen informatie in te brengen die onbewust als ‘anker’ gaat dienen bij de beantwoording van de vragen. Vraag dus niet “reed u harder of zachter dan 50 km per uur?”, maar “hoe hard reed u?”. Vermijd ook zoveel mogelijk woorden die al een bepaalde lading hebben, zoals ‘knal’ of ‘klap’ en zoek naar meer neutrale woorden zoals ‘botsing’.

Dat de getuige ruim de gelegenheid moet krijgen om eerst zijn eigen verhaal te vertellen, neemt niet weg dat de rechter steeds alert moet blijven en moet doorvragen. Daarbij kan het zowel gaan om details van de gebeurtenissen zelf, als om de bron van wetenschap. Het is van belang om te weten of de getuige vaak over de gebeurtenissen heeft gesproken met anderen. Niet alleen om te onderzoeken of het gaat om een afgestemd verhaal, maar ook om te bezien of wellicht sprake is van onbewuste beïnvloeding (zoals *collaborative storytelling*, zie boven). Heeft de getuige met de advocaat of een willekeurige derde over de kwestie gesproken, relevante informatie in de krant gelezen of op internet gezien? Ook die bronnen kunnen de herinnering achteraf wijzigen. Navraag daarnaar kan helpen te achterhalen of de getuige uit eigen wetenschap verklaart of dat er wellicht vermenging heeft plaatsgevonden. Weet dat overeenstemming in getuigenverklaringen van verschillende getuigen niet noodzakelijkerwijs op geloofwaardigheid duidt, maar mogelijk veeleer op een gezamenlijk ontstaan verhaal. Als getuigenverklaringen identiek lijken te zijn: merk dat op en vraag hoe het kan dat de verhoren identiek lijken te verlopen.

Voor details van de gebeurtenissen zelf geldt als uitgangspunt dat een getuige die een gefabriceerd (bewust onwaar) verhaal vertelt, waarschijnlijk meer moeite heeft met het verklaren over details, zeker bij onverwachte vragen die niet gaan over de kern van het probandum, bijvoorbeeld een beschrijving van de manier waarop de getuige die dag is gereisd naar de plek waar de gebeurtenissen zich afspeelden. Het kan dus lonen om onverwachte vragen te stellen en bijvoorbeeld ook om de vragen zo te stellen dat de getuige de gebeurtenissen in omgekeerde volgorde moet vertellen. Verder is het van belang te vragen naar verifieerbare details.

Tot slot is – mede met het oog op het beginsel van hoor en wederhoor en de ervaren procedurele rechtvaardigheid – van belang dat de rechter de advocaten ook de gelegenheid geeft om vragen te stellen aan de getuigen. Daarbij is het probandum leidend, maar het is aan te bevelen de advocaten enige ruimte te geven om van het probandum los te komen. Vaak beschikken zij namelijk over informatie die niet kenbaar is uit het dossier.

6. De verslaglegging van het getuigenverhoor

Bij de vastlegging van het getuigenverhoor gaat het erom dat voor partijen, de rechters die over de zaak moeten beslissen en degenen die de uitspraak van de rechters moeten controleren, duidelijk is wat de getuige heeft verklaard en hoe het getuigenverhoor is verlopen. De wet schrijft in artikel 180 Rv voor dat van een getuigenverhoor een proces-verbaal wordt opgemaakt dat aan de getuige wordt voorgelezen en waarin hij zodanige veranderingen en bijvoegingen maakt als hem goeddunkt.

Het wetsvoorstel ter vereenvoudiging en modernisering van het bewijsrecht (wetsvoorstel 35498) voorziet met de toevoeging van een nieuw lid 6 aan artikel 180 Rv in de mogelijkheid om ter vervanging van het proces-verbaal van het getuigenverhoor een beeld- of geluidsopname van een getuigenverhoor te maken zoals bedoeld in artikel 90 lid 7 en 8 Rv. Uit de wetsgeschiedenis van artikel 90 lid 7 en 8 Rv volgt dat het de bedoeling is dat de rechter aan het einde van de zitting mondeling een zakelijke samenvatting geeft van het verhandelde ter zitting, waarvan een beeld- of geluidsopname wordt gemaakt.¹¹ De opname van de mondelinge samenvatting komt dan in de plaats van het proces-verbaal. De mogelijkheid om ter vervanging van het proces-verbaal een beeld- of geluidsopname te maken kan dus níet zo worden begrepen dat een integrale opname van de zitting in de plaats komt van het proces-verbaal.

De vastlegging van de verklaring in het proces-verbaal verdient veel aandacht. Als uitgangspunt geldt dat het van belang is dat de rechter die het getuigenverhoor afneemt goed luistert naar wat de getuige verklaart. Dit maakt dat het niet wenselijk is dat de rechter bijvoorbeeld zelf meetypt. In de huidige situatie gaat het in de regel zo dat de rechter die het getuigenverhoor afneemt, op basis van de antwoorden van de getuige de verklaring van de getuige dicteert. Dit gebeurt tijdens het verhoor ofwel in gedeelten, bijvoorbeeld aan de hand van de onderwerpen die worden besproken, ofwel na afloop van het verhoor ineens. Bij een lang verhoor heeft het dicteren in gedeelten de voorkeur. Er zijn ook rechters die met de griffier afspreken dat de griffier meetypt en die op die manier komen tot vastlegging van de vragen en antwoorden in het proces-verbaal.

Het is bij alle werkwijzen van belang dat, als daar aanleiding voor is, niet alleen de antwoorden van de getuige in het proces-verbaal terechtkomen, maar ook de vragen en de gang van zaken tijdens het getuigenverhoor. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat een getuige een bepaalde vraag in het geheel niet beantwoordt of dat hij in eerste instantie heel kort antwoordt, en pas na doorvragen met meer informatie komt. Een ander voorbeeld is dat een getuige iets vertelt nadat hij is geconfronteerd met een bepaald document of de verklaring van een andere getuige. Deze informatie kan voor de waardering van de getuigenverklaring van belang zijn.

Tijdens het dicteren, of tijdens het voorlezen van (een gedeelte van) het proces-verbaal, kan de getuige of een van de advocaten opmerkingen maken, aanvullingen voorstellen, enzovoort. Deze worden door de rechter doorgaans in de verklaring verwerkt. Ook hierbij is van belang dat de gang van zaken in het proces-verbaal wordt opgenomen, door bijvoorbeeld op te nemen dat de opmerking is gemaakt na voorlezing van het proces-verbaal.

Er zijn gevallen bekend waarin op verzoek van partijen een zogenaamde *court reporter* is ingeschakeld die zorgt voor een woordelijke vastlegging van het getuigenverhoor. Aanbevolen wordt om hierover – als partijen erom vragen – voorafgaand aan het getuigenverhoor afspraken te maken en daarbij aan te haken bij het procesreglement van de Netherlands Commercial Court, waarin is geregeld dat partijen op eigen verzoek en op eigen kosten een woordelijk verslag door een *court reporter* laten opmaken (art. 7.7.3).

---

¹¹ *Kamerstukken II 2014/2015, 34 059, 7, p. 9 (MVT Wet KEI).*

7. De beslissing na getuigenverhoor

7.1 De beslissing na getuigenverhoor: door wie?

De wetgever gaat er in artikel 155 Rv van uit dat de rechter die de getuigen heeft gehoord, zoveel mogelijk aan de bewijswaardering zal deelnemen. De ratio van het voorschrift van artikel 155 lid 1 Rv is volgens de Hoge Raad dat de waarnemingen door de rechter ten overstaan van wie de bewijslevering heeft plaatsgevonden van belang kunnen zijn voor de waardering van het bewijs.^{12 13}

Zoals hiervoor is aangegeven (zie paragraaf 2), moet sterk worden getwijfeld aan de mogelijkheid om de geloofwaardigheid van een getuigenverklaring te beoordelen op basis van de non-verbale communicatie van de getuige. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt immers dat non-verbale communicatie moeilijk te interpreteren is. Rekening houdend met deze relativisering van het onmiddellijkheidsbeginsel, is er toch voldoende rechtvaardiging voor de regel dat de rechter die de getuigen heeft gehoord zoveel mogelijk aan de bewijswaardering zal deelnemen. Overeind blijft immers dat niet alles wat ter zitting is gezegd en gebeurd volledig in een proces-verbaal kan worden vastgelegd. Daarnaast is de rechtvaardiging voor de regel ook gelegen in overwegingen van *efficiency* en de eisen van een behoorlijke rechtspleging.¹⁴ Het is efficiënt dat een rechter die het dossier heeft bestudeerd en de getuigen heeft gehoord ook de bewijswaardering doet, en dat niet een andere rechter zich moet inwerken. Verder mogen partijen in beginsel ook verwachten dat de rechter ten overstaan van wie de getuigen zijn gehoord, ook beslist of het bewijs geleverd is of niet.

Het verdient aanbeveling – zie de professionele standaard ‘Meervoudig beslissen’ – om na de getuigenverhoren een raadkameroverleg te houden waarin wordt besproken of het bewijs geleverd is.

7.2 De bewijswaardering

Het bewijsoordeel komt tot stand door al het bewijsmateriaal te betrekken in de beantwoording van de vraag of het opgedragen bewijs is geleverd. Daarbij moet bedacht worden dat vaak niet onomstotelijk kan worden vastgesteld of het te bewijzen opgedragen feit zich heeft voorgedaan of niet. In het civiele recht is dat ook niet vereist; een redelijke mate van zekerheid volstaat.¹⁵ Bij de bewijswaardering komt de eerder al aangehaalde maatstaf van Ruth de Bock van pas:¹⁶

“Een feit is voor de civiele rechter bewezen wanneer uit de beschikbare bewijsmiddelen redelijkerwijs kan worden afgeleid dat het feit zich heeft voorgedaan, en uit die bewijsmiddelen níet even goed kan worden afgeleid dat hetgeen de wederpartij met betrekking tot dat feit stelt, zich heeft voorgedaan, terwijl zich evenmin de situatie voordoet dat bewijsmateriaal ontbreekt dat redelijkerwijs verwacht mocht worden”.

De hiervoor besproken inzichten over de werking van het geheugen en de beste verhoormethode spelen ook een rol bij de bewijswaardering. Het uitgangspunt van het instrument van het getuigenbewijs is dat een onder ede gestelde getuige de waarheid spreekt. Toch kan, zeker als sprake is van tegengestelde verklaringen of inconsistenties met andere bewijsmiddelen, de vraag opkomen welke waarde aan een getuigenverklaring kan worden gehecht.

---

¹² HR 20 maart 2020, ECLI:NL:HR:2020:472, rov. 3.3.5 en HR 30 oktober 2020, ECLI:NL:HR:2020:1711, rov. 3.3.2 en HR 30 oktober 2020, ECLI:NL:HR:2020:1712, rov. 3.3.2.

¹³ Bakels, Hammerstein & Wesseling-van Gent.

¹⁴ GS Burgerlijke Rechtsvordering, art. 155 Rv, aant. 1.2 en SDU commentaar.

¹⁵ Zie HR 16 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:182, NJ 2018/394, m.nt. E. Verhulp

¹⁶ De Bock, blz. 218.

Ruth de Bock heeft in haar proefschrift een viertal criteria genoemd die kunnen worden gehanteerd bij de bewijsbeslissing: relevantie, consistentie, kwaliteit en coherentie. Bij de *relevantie* gaat het om de vraag of de getuige iets heeft verklaard dat kan bijdragen aan het opgedragen bewijs. De *consistentie* heeft betrekking op de vraag of de verklaring innerlijke tegenstrijdigheden bevat of niet valt te rijmen met eigen eerdere schriftelijke verklaringen. Daarnaast heeft de consistentie betrekking op overeenstemming met de verklaring van andere getuigen en met het overige (schriftelijke) bewijs dat zich in het dossier bevindt. De *kwaliteit* van de verklaring heeft betrekking op de kwaliteit van de waarneming van de getuige. Hoe dicht stond de getuige bij het stoplicht, waarvan hij moet verklaren of het op groen of op rood stond? Ook de deskundigheid van de getuige op een bepaald terrein kan bijdragen aan de kwaliteit van de waarneming. Onder kwaliteit van de verklaring kan tot slot worden geschaard de positie van de getuige: zijn verhouding tot partijen en de manier waarop hij betrokken is geraakt bij de zaak. De verklaring van een geheel onafhankelijke derde weegt doorgaans zwaarder dan die van een getuige die groot belang heeft bij de uitkomst van de zaak. De *coherentie* van de verklaring omvat innerlijke consistentie, maar is meer dan dat: coherentie houdt begrijpelijkheid in. Van een gebrek aan coherentie kan sprake zijn wanneer een verklaring leemtes bevat of simpelweg niet goed te volgen is.

Op grond van het voorgaande geldt in het algemeen dat aan een getuigenverklaring minder waarde kan worden gehecht als:¹⁷

- de verklaring niet valt te rijmen met ander (bijvoorbeeld schriftelijk) bewijs dat in het dossier beschikbaar is, zoals overgelegde stukken, brieven, e-mails, WhatsAppconversaties, en de getuige daarvoor geen plausibele verklaring heeft kunnen geven; dat geldt te meer als de verklaring is afgelegd door een getuige die een groot belang heeft bij de uitkomst van de zaak;
- de getuige bij doorvragen weinig specifieke en verifieerbare details kan vermelden, terwijl bekendheid met die details redelijkerwijs wel mocht worden verwacht;
- de getuige een ingestudeerd verhaal lijkt te vertellen waaraan hij geen details toevoegt en waaraan hij bij doorvragen niets verandert;
- de verklaring van de (partij)getuige niet strookt met de stellingen die over dit onderwerp in de processtukken zijn ingenomen door deze partij en de getuige daarvoor geen plausibele verklaring kan geven.

De *stelligheid* waarmee een getuigenverklaring is afgelegd, zegt in het algemeen minder over de geloofwaardigheid van de getuigenverklaring, maar meer over het karakter en de manier van spreken van de getuige. Een voorbehoud geldt verder voor de innerlijke consistentie van een verklaring: het (enkele) feit dat een getuige in de loop van het verhoor onderdelen van zijn verklaring wijzigt, maakt de verklaring op zichzelf nog niet ongeloofwaardig. Als een getuige geen details wijzigt of toevoegt, kan dat er juist op duiden dat het geen authentieke verklaring is, maar een verzonnen en ingestudeerd verhaal. Ook een al te grote consistentie in de verklaringen van verschillende getuigen kan op een ingestudeerd verhaal duiden.

In het algemeen bevat de uitspraak na het getuigenverhoor de bewijsbeslissing en de motivering van het bewijsoordeel. In deze motivering legt de rechter verantwoording af over de manier waarop hij de verschillende bewijsmiddelen heeft gewogen. Hierbij geldt de algemene eis voor motivering van rechterlijke uitspraken. Die houdt in dat de motivering voldoende inzicht moet geven in de gedachtegang van de rechter om deze voor partijen en derden – ook de hogere rechter – controleerbaar en aanvaardbaar te laten zijn. De bewijswaardering is in hoge mate feitelijk; dat betekent dat de Hoge Raad een bewijswaardering alleen zal vernietigen als die onbegrijpelijk is. Onder meer hoeft de rechter niet te motiveren waarom hij aan een verklaring geen geloof hecht, of

---

¹⁷ Prof. dr. H.L.G.J. Merckelbach, dr I. Candel, dr. M. Jelicic, prof. dr. H.F.M. Crombag, De goede getuige, Trema, juni 2003, blz. 213 e.v.

waarom hij de ene verklaring geloofwaardiger vindt dan de andere.¹⁸ Voor de aanvaardbaarheid van een uitspraak is echter van belang zo veel als mogelijk in de uitspraak weer te geven waarop de bewijswaardering berust. Als een getuigenverklaring niet geloofwaardig wordt bevonden omdat de getuige onvoldoende details kan geven, verdient het aanbeveling dit bij de motivering te vermelden. Hetzelfde geldt voor het geval de getuigenverklaring niet valt te rijmen met ander bewijsmateriaal, en de getuige daar geen plausibele verklaring voor kan geven. In zijn algemeenheid geldt: geef in de uitspraak ook een plek aan wat in raadkamer doorslaggevend is geweest.

---

¹⁸ Zie G. de Groot, Getuigenbewijs in civiele zaken, nr. 240.

8. Aanbevelingen

Dit hoofdstuk is als volgt ingedeeld:

- 8.1 Het probandum
- 8.2 Regie vooraf en voorbereiding van het getuigenverhoor
- 8.3 Het getuigenverhoor: de introductie
- 8.4 Het getuigenverhoor: het stellen van vragen door de rechter
- 8.5 Het getuigenverhoor: het stellen van vragen door de advocaten
- 8.6 De verslaglegging van het getuigenverhoor
- 8.7 De beslissing na het getuigenverhoor

8.1 Het probandum

(1)

Formuleer het probandum zo concreet en feitelijk mogelijk.

Toelichting:

- *Draag in beginsel geen bewijs op van (onderdelen van) de rechtsgrond van de vordering of van het verweer, maar uitsluitend van de daartoe gestelde feiten. Dan is er een scherp kader voor het vervolg van de procedure: waarover moeten de getuigen worden bevraagd en waarvan hangt de uiteindelijke beslissing af?*
- *Als bijvoorbeeld een vordering wordt gebaseerd op een onrechtmatige daad in het verkeer, zou het probandum niet moeten inhouden dat de wederpartij onrechtmatig heeft gehandeld, maar moeten aansluiten bij de concrete onderdelen van de door de eiser gestelde toedracht van het ongeval, waarvan de rechter zijn eindbeslissing wil laten afhangen, zoals door rood licht rijden of met meer dan de toegestane snelheid rijden. En als een vordering wordt gebaseerd op een tekortkoming in de nakoming van een overeenkomst, zou het probandum dit begrip moeten vermijden, en in plaats daarvan bijvoorbeeld kunnen luiden dat het geleverde goed een bepaald gebrek had.*
- *De mate waarin het probandum geconcretiseerd kan worden, hangt af van de omstandigheden van het geval. Het zal niet altijd mogelijk zijn normatieve begrippen te vermijden.*

(2)

Een wat ruimer geformuleerd probandum is aangewezen als van de partij die tot bewijs wordt toegelaten niet mag worden verwacht dat zij alle relevante feiten kent. Dan kan het probandum bijvoorbeeld luiden: "laat partij X toe tot het bewijs van feiten en omstandigheden waaruit is af te leiden dat..., waaronder feit Y en feit Z."

(3)

Neem geen feiten in het probandum op die voor de uitkomst van het geding niet relevant zijn.

Toelichting:

- *Als bijvoorbeeld in het kader van een vordering tot schadevergoeding wegens niet-tijdig presteren wordt gesteld dat de prestatie tien dagen te laat is verricht, terwijl het voor de uitkomst van de zaak irrelevant is hoeveel dagen te laat is gepresteerd, moet te bewijzen worden opgedragen dat niet is gepresteerd op de uiterste datum waarop dat moest gebeuren.*

(4)

Breng, wanneer tegenbewijs wordt opgedragen van een voorshands bewezen geachte stelling, zowel in de overwegingen als in het probandum tot uitdrukking dat het om tegenbewijs gaat én tegen welke feiten tegenbewijs moet worden geleverd.

Toelichting:

- *Bijvoorbeeld: "draagt B op tegenbewijs te leveren tegen de voorhands bewezen geachte mishandeling door hem van A."*

(5)

Ga na wat de consequenties zijn als het opgedragen bewijs wel of niet wordt geleverd en, meer in het bijzonder, of dan mogelijk nog andere geschilpunten moeten worden beslist waarvoor bewijslevering is vereist. Als dat zo is, rijst de vraag of het doelmatig is alle bewijsopdrachten gelijktijdig of deels volgtijdelijk te geven. Deze vraag dient bij voorkeur met partijen op de mondelinge behandeling te worden besproken, zodat zij zich kunnen uitlaten over de meest wenselijke aanpak.

Toelichting:

- *Het antwoord op deze vraag zal afhankelijk zijn van de omstandigheden van het geval, zoals hoe ingewikkeld, tijdrovend en duur de bewijsvoering over de andere geschilpunten is, of daarvoor (deels) dezelfde getuigen moeten worden gehoord en of partijen de zaak wellicht kunnen schikken als het eerste geschilpunt is beslist na bewijsvoering.*
- *Indien bijvoorbeeld een vordering wordt gebaseerd op de stelling dat een gekochte zaak gebreken van verschillende aard vertoont en bewijs van alle gestelde gebreken wordt aangeboden door dezelfde getuigen, ligt het voor de hand dat bewijs wordt opgedragen van feiten of omstandigheden waaruit is af te leiden dat de zaak één of meer van de gestelde gebreken vertoont, ook indien één van die gebreken de vordering al zou kunnen dragen. De getuigen kunnen dan in één keer over alle gebreken worden gehoord.*
- *Een volgtijdelijke bewijslevering door getuigen kan bijvoorbeeld aangewezen zijn indien na de eerste bewijslevering wellicht niet meer wordt toegekomen aan de tweede bewijslevering, terwijl die erg tijdrovend lijkt.*

(6)

Indien aan beide partijen een bewijsopdracht wordt verstrekt en zij vermoedelijk (deels) dezelfde getuigen willen doen horen, kan het doelmatig zijn om in het tussenarrest iets op te nemen als: "Het hof geeft (de advocaten van) partijen in overweging om met elkaar te overleggen over een zo doelmatig mogelijk gebruik van de tijd die voor de getuigenverhoren beschikbaar is."

8.2 Regie vooraf en voorbereiding van het getuigenverhoor

(7)

Bepaal tijdig hoeveel getuigen per dagdeel gehoord kunnen worden en zorg ervoor dat de planning van het aantal te horen getuigen daarmee strookt.

Toelichting:

- *Het is belangrijk dat er genoeg tijd is om de voorgebrachte getuigen te horen. Tegelijkertijd dienen de getuigenverhoren efficiënt te verlopen en niet langer te duren dan nodig. Bepaal tegen die achtergrond, waar nodig in overleg met de advocaat die de getuigen voorbrengt, hoeveel getuigen in een dagdeel gehoord kunnen worden. Het horen van een getuige met een tolk en het horen van een partijgetuige kost vaak wat meer tijd.*
- *Het is aan de rechter om te bewaken dat een realistische planning voor een getuigenverhoor wordt aangehouden. Als een partij naar het oordeel van de rechter te veel getuigen in een dagdeel wil laten horen, grijp dan in.*

(8)

Als er meerdere dagdelen nodig zijn voor het horen van getuigen, plan die dan bij voorkeur kort na elkaar.

Toelichting:

- *Het scheelt voorbereidingstijd als de zaak nog vers in het geheugen zit.*

(9)

Houd in de gaten dat ten minste één week voor een gepland getuigenverhoor bekend is welke personen als getuigen worden gehoord.

Toelichting:

- *Voor een goede voorbereiding van een getuigenverhoor is van belang dat tijdig bekend is wie als getuigen worden gehoord. Artikel 170 Rv bepaalt dat de partij die de getuigen wil doen horen, ten minste één week voor het verhoor de namen en woonplaatsen van de getuigen moet doorgeven aan de wederpartij en de griffier. Houd in de gaten of deze opgave op tijd binnen is. Agendeer dit en laat de griffie rappelleren als de opgave er een week voor de zitting nog niet is.*
- *Als onduidelijk is welke functie/rol een getuige in de zaak heeft, kan het voor de voorbereiding nuttig zijn de griffie daarnaar te laten informeren.*

(10)

Bereid het getuigenverhoor voor door het dossier en de bewijsopdracht grondig te bestuderen. Noteer welke kwesties je in welke volgorde aan de orde wil stellen en met welke stukken of verklaringen van anderen je een getuige eventueel wil confronteren (afhankelijk van het verloop van het verhoor).

Toelichting:

- *De hieronder weergegeven aanbeveling (16) houdt in dat de rechter bij het horen van de getuigen het voortouw neemt en alle vragen die relevant zijn zoveel mogelijk zelf stelt. Dat vergt een grondige voorbereiding en parate kennis van het dossier.*
- *Hoewel het vooraf formuleren van bepaalde vraagpunten kan helpen bij de voorbereiding, moet ervoor worden gewaakt dat tijdens het verhoor met een te strak, vooraf bedacht stramien van vragen wordt gewerkt. Het is van belang dat de getuige eerst zijn eigen verhaal kan doen en dat de rechter open blijft staan voor informatie die in tegenspraak lijkt te zijn met de indruk die hij van tevoren wellicht van de zaak of de (rol van de) getuige heeft. Het werken met een gedetailleerde vragenlijst kan daarbij belemmerend werken.*

(11)

Zorg ervoor dat er een griffier op de zaak wordt gepland met voldoende typevaardigheid en dat de griffier de voor de zaak noodzakelijke dossierkennis bezit.

(12)

Als het getuigenverhoor plaatsvindt voor de meervoudige kamer, spreek dan van tevoren duidelijk af wie van de drie rechters het voortouw neemt bij het stellen van vragen.

Toelichting:

- *Bij grote en ingewikkelde zaken kan meervoudig horen wenselijk zijn. Bespreek in dat geval een goede rolverdeling, eventueel per onderwerp.*

8.3 Het getuigenverhoor: de introductie

(13)

Probeer een goed contact met de getuige tot stand te brengen en stel hem op zijn gemak.

Toelichting:

- *Je kan ervan uitgaan dat een getuige bij binnenkomst gespannen is. Het is belangrijk die spanning zoveel mogelijk weg te nemen. Neem een vriendelijke houding aan en probeer om een goed contact met de getuige tot stand te brengen. Dat helpt de getuige vrijelijk te verklaren en de getuige zal zich er eerlijker door gaan gedragen.*
- *Denk bijvoorbeeld aan het volgende:*
  - o *Bedank de getuige voor zijn komst en voor zijn geduld als hij heeft moeten wachten.*
  - o *Stel jezelf en de griffier voor.*

(14)

Leg aan de getuige uit wat er gaat gebeuren en wat van hem wordt gevraagd.

Toelichting:

- *Het zal voor de meeste getuigen onduidelijk zijn wat zij kunnen verwachten. Een duidelijke uitleg van de gang van zaken zal de spanning daarover kunnen wegnemen.*
- *Dus:*
  - o *Leg in algemene zin uit waar het getuigenverhoor over gaat, hoe het verhoor zal verlopen, dat je aantekeningen maakt en dat je daarna de essentie ervan zoveel mogelijk in de eigen woorden van de getuige gaat dicteren.*
  - o *Maak duidelijk dat het om de eigen waarnemingen van de getuige gaat (wat hij zelf heeft gezien of gehoord). Vertel de getuige dat je niet alleen wil horen wat hij weet, maar ook hoe hij dat te weten is gekomen.*
  - o *Maak duidelijk dat de getuige mag zeggen dat hij iets niet meer weet of dat hij twijfelt ("Het is geen examen. Als u iets niet meer weet, dan is dat de waarheid").*

(15)

Benader de getuige met het vertrouwen dat hij de waarheid zal spreken.

Toelichting:

- *Leg rustig en duidelijk uit dat een getuige de waarheid moet spreken en daarom altijd de eed of belofte moet afleggen, en leg uit wat het verschil is tussen de eed en de belofte. Bijvoorbeeld als volgt: "U moet, zoals u ongetwijfeld weet, als getuige de waarheid spreken en dat moet u officieel bevestigen. U kunt kiezen tussen de eed en de belofte. Heeft u een geloof, dan kunt u kiezen voor de eed. Heeft u geen geloof, dan kunt u kiezen voor de belofte. Het resultaat is hetzelfde."*
- *Wijs alleen op de consequenties van meined als je daar een specifieke reden voor hebt.*

8.4 Het getuigenverhoor: het stellen van vragen door de rechter

(16)

De rechter neemt altijd het voortouw bij een getuigenverhoor.

Toelichting:

- *Een slordige verhoortechniek kan een verhoor vervuilen. Begin daarom altijd zelf met het stellen van vragen aan de getuige op de hierna vermelde manier, en geef de advocaten pas daarna de gelegenheid hun vragen te stellen. Door zelf het voortouw te nemen, voorkom je dat leidende vragen worden gesteld of dat in een te vroeg stadium informatie wordt geopenbaard die de herinnering kan vervormen.*
- *Houd dezelfde volgorde (eerst de rechter, dan de advocaten) aan als er geen probandum is, bijvoorbeeld bij een voorlopig getuigenverhoor.*

(17)

Informeer, na de introductie, naar de voorbereiding door de getuige. Vraag hoe hij zich heeft voorbereid, of hij processtukken heeft ontvangen (zo ja, welke), of hij ter opfrissing van zijn geheugen bepaalde stukken heeft bestudeerd en/of het internet heeft geraadpleegd en vraag of hij met anderen over de zaak heeft gesproken (met wie, wanneer en in welke zin).

Toelichting:

- *Het is van belang om te weten of de getuige aanwijzingen heeft gekregen over de inhoud van de verklaring. Verder kan het belangrijk zijn om te weten hoe vaak herinneringen zijn opgehaald en of de herinneringen mogelijk 'vervuild' zijn geraakt door (nadere) informatie en/of gesprekken met anderen.*
- *Als blijkt dat de getuige een inhoudelijke voorbespreking heeft gehad met de advocaat of andere betrokkenen dan kan dat (afhankelijk van de omstandigheden) van invloed zijn op de betrouwbaarheid van de verklaring.*

(18)

Besprek op een daarvoor passend moment tijdens het verhoor de relatie tussen de getuige en de partijen (in ruimer verband dan artikel 177 Rv aan het begin van het verhoor voorschrijft) en of de getuige zelf een belang heeft bij de uitkomst van de zaak. Dit geldt uiteraard vooral als dit uit het dossier onvoldoende duidelijk is.

Toelichting:

- *Deze informatie kan een rol spelen bij de bewijswaardering.*

(19)

Laat de getuige eerst zijn eigen verhaal vertellen. Stel een algemene, open vraag die daartoe uitnodigt.

Toelichting:

- *Als rechter heb je voorafgaande kennis uit het dossier. Dit bepaalt mede waar je naar vraagt en dat kan de getuigenverklaring sturen. Geef daarom de getuige eerst de ruimte om uit zichzelf zijn verhaal te doen.*

(20)

Onderbreek de getuige niet te snel. Durf stiltes te laten vallen. Vaak zal een getuige daarna doorpraten.

(21)

Houd het verhoor op gang met eenvoudige, korte zinnen en open vragen, zoals vragen die beginnen met *wie, wat, waar, welke, wanneer en hoe*. Stel zo min mogelijk gesloten vragen.

Toelichting:

- *In een verhoor moet ervoor worden gezorgd dat de getuige zoveel mogelijk uit het eigen geheugen vertelt. Vraag dus bijvoorbeeld wat iemand zich van een gesprek herinnert, en niet of tijdens dat gesprek 'inderdaad' een afspraak is gemaakt.*
- *Vermijd zoveel mogelijk vragen die beginnen met 'waarom', omdat een getuige daarmee in de verdediging kan worden gedrongen. Vraag dus liever niet "waarom weet u dit zo zeker?", maar kies in plaats daarvan voor een neutrale variant zoals "wat maakt dat u hierover zo zeker bent?".*

(22)

Formuleer de vragen zorgvuldig en zo neutraal mogelijk. De woordkeuze van een enkel woord kan het antwoord namelijk al beïnvloeden, bijvoorbeeld bij de keuze tussen 'knal/klap' of (het neutralere) 'botsing' bij een aanrijding. Stel vragen met een referentiepunt zo lang mogelijk uit (bijvoorbeeld: "Reed de auto harder of zachter dan 50 km per uur?").

Toelichting:

- *Het noemen van zo'n referentiepunt kan onbewust sturend werken en als 'anker' gaan fungeren.*

(23)

Voeg pas zo laat mogelijk in het verhoor zelf informatie toe en leg in het proces-verbaal vast dat je dat hebt gedaan.

Toelichting:

- *Het te vroeg introduceren van informatie kun je voorkomen door de woorden in je vragen te laten aansluiten op de antwoorden van de getuige en door slechts door te vragen op wat de getuige je vertelt ("U vertelt mij dat er een afspraak is gemaakt, waarover ging die?").*

(24)

Vat onduidelijke antwoorden samen en vraag of je het zo goed hebt begrepen.

(25)

Houd niet te star vast aan het probandum. Kap een getuige dus niet te snel af als zijn verklaring niet meteen relevant lijkt te zijn tegen de achtergrond van de bewijsopdracht.

Toelichting:

- *Indien aan het getuigenverhoor een bewijsopdracht is voorafgegaan, is die in beginsel leidend bij het stellen van vragen: onderzocht moet worden wat de getuige weet over de te bewijzen feiten. Het is echter mogelijk dat tijdens het getuigenverhoor feiten ter sprake komen die niet vallen binnen het bereik van de bewijsopdracht, maar wel een nieuw of ander licht op de zaak werpen. Mogelijk blijkt daaruit dat beslissingen in het tussenvonnis niet juist zijn of dat het probandum bij nader inzien wat te eng is geformuleerd. De rechter zal tijdens het getuigenverhoor om die reden niet te snel moeten oordelen dat bepaalde antwoorden of uitweidingen van de getuige niet relevant zijn. Hij kan niet altijd voorzien welke informatie uiteindelijk wel of niet van belang is voor de te nemen beslissing.*

(26)

Luister geconcentreerd naar de getuige.

Toelichting:

- *Te veel bezig zijn met bijvoorbeeld de eigen aantekeningen kan tot gevolg hebben dat niet goed wordt geluisterd of dat signalen van een getuige niet worden opgepikt.*

(27)

Let erop dat de getuige de vraag die je stelt beantwoordt, in plaats van een daaraan gerelateerde vraag die gemakkelijker te beantwoorden is.

(28)

Wees alert op het gebruik van woorden of termen door de getuige waarvan je niet had verwacht dat hij die zou gebruiken. Dit zou kunnen betekenen dat hij vertelt wat hij heeft gelezen of van anderen heeft gehoord. Vraag op die punten door.

(29)

Woorden als “volgens mij” of een gebrek aan logica in een getuigenverklaring kunnen erop duiden dat de getuige niet precies weet wat er is gebeurd. Vraag op die punten kritisch door.

(30)

Wees erop bedacht dat de verklaring gebaseerd kan zijn op veronderstellingen en vooroordelen bij de getuige. Vraag bij twijfel door over verifieerbare details en vraag naar de reden van wetenschap.

(31)

Stel bij twijfel over de juistheid van een verklaring specifieke en/of onverwachte vragen en ga in op de reden van wetenschap en overtuiging van de getuige.

Toelichting:

- *Vraag bijvoorbeeld waardoor de aandacht van de getuige op de specifieke gebeurtenis was gericht (“Wat maakte dat die gebeurtenis u opviel?”).*
- *Vraag de getuige wat maakt dat hij zo zeker is van wat hij vertelt over een datum of bedrag enzovoort.*
- *Vraag bepaalde locaties te schetsen, vraag naar sensorische details of doe het verhoor in omgekeerde chronologische volgorde. Bijvoorbeeld: “Goed, u was daar, en wat had u daarvoor gedaan?”.*
- *Vraag vooral door op details die te verifiëren zijn, al dan niet aan de hand van de stukken van het geding.*
- *Iemand die opzettelijk onjuist verklaart, zal het moeilijker hebben met dit soort vragen en valt sneller door de mand.*

(32)

Blijf tijdens het verhoor vriendelijk, ook als je kritische vragen stelt. De getuige staat niet terecht.

(33)

Confronteer de getuige pas zo laat mogelijk met bewijsmiddelen die met zijn verklaring op gespannen voet staan of daarmee onverenigbaar zijn, en begin dan met de zwakste bewijsmiddelen. Vraag steeds een verklaring voor tegenstrijdigheden, maar doe dat zonder de suggestie te wekken dat je de getuige ergens van beschuldigt.

(34)

Je kan de getuige toestaan om tijdens het verhoor een stuk te raadplegen, zoals een document of agenda, maar vermeld dat dan wel in het proces-verbaal, zodat duidelijk is waarop de verklaring mede berust. Zorg zo mogelijk voor een kopie die aan het proces-verbaal wordt gehecht.

(35)

Vraag aan het einde van het verhoor aan de getuige of hij verder nog iets te vertellen heeft dat voor de kwestie van belang zou kunnen zijn.

Toelichting:

- *Het is mogelijk dat de getuige daardoor met waardevolle informatie komt die hij naar aanleiding van de vragen nog niet heeft gegeven.*

8.5 Het getuigenverhoor: het stellen van vragen door de advocaten

(36)

Geef de advocaten voldoende ruimte om vragen te stellen. Houd de advocaten daarbij niet al te strak aan het probandum.

Toelichting:

- *Ook hier geldt wat hiervoor bij aanbeveling (25) is weergegeven. Bovendien beschikt een advocaat vaak over informatie die niet kenbaar is uit het dossier. Daarbij blijft het de verantwoordelijkheid van de rechter om te bewaken dat de vragen binnen acceptabele grenzen blijven. Grijp in als dat niet het geval is.*

(37)

Grijp altijd in als de vraagstelling van advocaten gebrekkig is, bijvoorbeeld als er sturende of te veel gesloten vragen worden gesteld, of als de toon onvoldoende neutraal is.

Toelichting:

- *Hoewel de advocaten voldoende ruimte moeten krijgen om de getuige (kritisch) te bevragen, blijft het de verantwoordelijkheid van de rechter om te bewaken dat dit op een goede manier gebeurt. De vraagstelling moet voldoende neutraal en open blijven en de getuige mag niet op een oneigenlijke manier in een richting worden gestuurd of onder druk worden gezet.*

8.6 De verslaglegging van het getuigenverhoor

(38)

Maak al voor het dicteren duidelijk dat de verklaring van de getuige nog geheel zal worden voorgelezen en dat correcties en/of aanvullingen dan ook nog mogelijk zijn.

(39)

Geef voorafgaand aan het dicteren aan dat de getuige mag onderbreken als volgens hem/haar iets niet klopt of hij/zij iets wil aanvullen of nuanceren.

(40)

Zorg ervoor dat zo duidelijk mogelijk uit de vastlegging van de getuigenverklaring in het proces-verbaal blijkt welke vragen aan de getuige zijn gesteld, en welke antwoorden zijn gegeven.

Toelichting:

- *Het opnemen van de vragen van de horende rechter vindt veelal plaats door de getuige de vraag 'in de mond te leggen': "U vraagt mij ... Daarop antwoord ik ...". Het valt te overwegen om te kiezen voor de vraag-antwoord methode die ook wordt gebruikt in het politieverhoor en het strafrecht, door de vraag van de rechter letterlijk op te nemen, eventueel tussen vierkante haken en voorafgegaan door "Vraag: ...", en het antwoord te laten voorafgaan door "Antwoord: ...".*

(41)

Leg het vast in het proces-verbaal als de rechter of een advocaat informatie toevoegt.

Toelichting:

- *Bijvoorbeeld "U houdt mij voor dat in het dossier een e-mail zit waarin staat ... en vraagt mij ...", "Mr. X houdt mij voor dat er op datum Y een gesprek was en vraagt mij ...", of door middel van de hiervoor in de toelichting bij aanbeveling (40) genoemde vraag-antwoord methode.*

(42)

Vermeld zo gedetailleerd mogelijk (dus: hoe, wat, waar, wanneer) hoe de getuige aan zijn wetenschap komt (bijvoorbeeld eigen wetenschap, al dan niet door zintuiglijke waarneming, van horen zeggen enzovoort).

Toelichting:

- *Dit kan bijvoorbeeld door op te nemen "dit weet ik omdat ...".*

(43)

Breng in de verklaring de wijze van beantwoording door de getuige tot uitdrukking, door bijvoorbeeld op te nemen dat de getuige pas na doorvragen tot beantwoording kwam of eerst bepaalde documenten (bijvoorbeeld een overeenkomst of zijn agenda) moest raadplegen. Maak indien mogelijk een kopie van de documenten en hecht deze aan het proces-verbaal.

Toelichting:

Dit kan bijvoorbeeld als volgt: "Op uw vraag of ik dit kan toelichten/of ik hier meer van weet, antwoord ik ...", "Nadat ik de overeenkomst/mijn agenda, waarvan een kopie aan dit proces-verbaal wordt gehecht, heb geraadpleegd, verklaar ik ...", of door middel van de hiervoor in de toelichting bij aanbeveling (40) genoemde vraag-antwoord methode.

(44)

Sluit bij de weergave van de verklaring zoveel mogelijk aan bij de woorden van de getuige.

Toelichting:

- *Met "zoveel mogelijk" wordt bedoeld dat de verklaring wel leesbaar en begrijpelijk moet zijn.*

(45)

Indien een getuige verklaart aan een bepaald feit geen herinnering te hebben, breng dit dan in de verklaring tot uitdrukking.

(46)

Laat in de verklaring tot uiting komen dat de getuige zijn verklaring bijstelt.

Toelichting:

- *Het komt voor dat een getuige naar aanleiding van vragen van de advocaten of tijdens het voorlezen van de verklaring terugkomt van wat hij eerder heeft verklaard. Leg dat vast. Hierbij zijn verschillende formuleringen mogelijk, bijvoorbeeld:
"Bij nader inzien verklaar ik, anders dan ik eerder heb verklaard, dat ..."
"Nu u (of: mr. X) mij voorhoudt dat ..., verklaar ik nader ..."
"Hoewel u (of: mr. X) mij voorhoudt dat mijn verklaring niet in overeenstemming is met ..., blijf ik erbij ..."
"Ik hoor mr. X opmerken ... Naar aanleiding daarvan kan ik verklaren ..."
Ook hierbij kan als alternatief worden gekozen voor de hiervoor in de toelichting bij aanbeveling (40) genoemde vraag-antwoord methode.*
- *Het feit dat een getuige zichzelf aanvult of corrigeert is op zichzelf een normaal proces. Dit hoeft dus niet te betekenen dat de verklaring onbetrouwbaar is.*

8.7 De beslissing na het getuigenverhoor

(47)

De rechter die de getuigen heeft gehoord, wijst het arrest mee waarin de bewijswaardering wordt gedaan. In bijzondere omstandigheden kan daarop een uitzondering worden gemaakt.

Toelichting:

- *Deze aanbeveling is gebaseerd op de regel van artikel 155 lid 1 Rv. Deze regel vloeit voort uit het onmiddellijkheidsbeginsel. Aan deze werkwijze liggen ook overwegingen van efficiency en de eisen van een behoorlijke rechtspleging ten grondslag. Uitzonderingen op deze regel zijn beperkt tot bijzondere gevallen. Daarmee is de aanbeveling in overeenstemming met de Code Zaakstoedeling.*

(48)

Voordat het arrest wordt geschreven, vindt een raadkameroverleg plaats door de behandelende combinatie.

Toelichting:

- *Het raadkameroverleg dient plaats te vinden volgens de professionele standaard 'Meervoudig beslissen'.*
- *Van belang is dat de rechter die de getuigen heeft gehoord in dat overleg niet te sturend is. Overweeg deze in raadkamer als laatste zijn mening te laten geven.*
- *Aangenomen wordt dat voor de waardering van het bewijs van belang is dat de rechter die de getuigen heeft gehoord in raadkamer zijn eigen waarneming kan toevoegen. Met de inbreng van zijn waarneming van non-verbale communicatie dient de rechter echter terughoudend te zijn. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt immers dat non-verbale communicatie een slechte voorspeller is van het waarheidsgehalte van een verklaring.*

(49)

Besprek in raadkamer niet alleen of het bewijs geleverd is, maar ook hoe de bewijswaardering in de uitspraak wordt gemotiveerd.

(50)

Maak in het geval het bewijs geleverd wordt geacht duidelijk welke bewijsmiddelen (waaronder getuigenverklaringen) daaraan hebben bijgedragen en waarom minder of geen waarde wordt gehecht aan bewijsmiddelen (waaronder getuigenverklaringen) die een andere kant op wijzen.

Toelichting:

- *Aan de geloofwaardigheid van een getuigenverklaring kan bijvoorbeeld bijdragen dat deze steun vindt in andere bewijsmiddelen in het dossier.*
- *Hecht niet te veel betekenis aan de stelligheid waarmee een getuige heeft verklaard. Stelligheid wijst niet per definitie op geloofwaardigheid van een verklaring; het kan een eigenschap van de getuige zelf zijn.*

(51)

Leg uit, in het geval het bewijs niet geleverd wordt geacht, waarom bewijsmiddelen die zouden kunnen bijdragen aan het bewijs niet doorslaggevend zijn. Maak in voorkomend geval ook duidelijk waarom het ontbreken van bewijsmiddelen van belang is.